

stammelingen van *voc*-dienaren. Die waren nog de belangrijkste handelaren tussen Java de Molukken en Makassar in de vroege achttiende eeuw, maar uit die positie werden zij verdrongen door Chinese schippers. Ook de aard van de producten die werden geïmporteerd, veranderde. Niet langer kwamen er Indiase lijnwaden via Batavia en tabak van Java: arak (sterke drank) en zeekomkommer werden in de jaren zestig de belangrijkste producten. Tegelijkertijd transformeerde Makassar tot een transitohaven tussen de Indonesische archipel en Amoy, waar de Chinese schippers hun basis hadden. Na 1770 passeerde Amoy Batavia als belangrijkste handelspartner van Makassar. De Maleise en de *peranakan* (Indo-Chinese) handelaren volgden de Chinese opkomst ten koste van Europese burgers en de *voc*.

Deze conclusies worden aan het einde van het boek vergeleken met de bestaande literatuur, waarbij Van Leurs Indonesiëcentrische geschiedschrijving in het bijzonder vermelding verdient. Het is Van Leur geweest die al in de jaren dertig, toen het Nederlands koloniale chauvinisme een hoogtepunt had bereikt, de weerstand en autonomie van de inheemse economie ten opzichte van die van *voc* heeft benadrukt. Hij pleitte ervoor de *voc* als één van de actoren en niet de dominante actor die andere marginaliseerde, te zien. Zoals Knaap en Sutherland constateren, kunnen we er echter niet omheen dat in de tweede helft van de achttiende eeuw de *voc* op Java wel degelijk de dominante macht was, terwijl in de buitengewesten de Chinese invloed zich steeds nadrukkelijker liet gelden. Wat dat betreft, dringt zich het beeld van China en Europa als concurrerende machten in Zuidoost Azië onherroepelijk op. Het monnikenwerk van Knaap en Sutherland heeft misschien niet geresulteerd in een heel levendig beeld van de lokale actoren in de handelstromen in de Indonesische archipel, de grote lijnen staan nu duidelijk op de kaart en maken het mogelijk om samen met andere studies over Aziatische handel in de tweede helft van de achttiende eeuw tot een beter beeld te komen van de machtsverhoudingen in de Indonesische archipel. Zowel het koloniale beeld van drie eeuwen *voc*-overheersing als een sterk aangezet Indonesiëcentrisch perspectief zullen daarbij steeds verder naar de achtergrond raken.

Ulbe Bosma

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam

C.J.C.W.H. Arnold en M.A.M. Franken, *J.H. Gunning, 1768-1853; uit het bewogen leven van een ondernemer, papierfabrikant en maire van Apeldoorn* (Utrecht: Matrijs, 2005) 216 p. ISBN 9053452788

De non-fictieve biografie is als genre 'hot' en wint ook bij onderzoekers uit de academische wereld in toenemende mate aan populariteit. Staatslieden en regeringsleiders, componisten, schrijvers en beeldend kunstenaars, sportlieden en ook ondernemers zijn onderwerp van studie. De belangstelling uit zich niet alleen in een toenemend aantal monografieën, maar eveneens in de aanleg van databases en het zoeken naar theoretische grondslagen om het genre vorm en inhoud te geven. De fase dat ondernemersbiografieën vooral hagiografische werken waren is voorbij en het is wel duidelijk dat het genre een meerwaarde kan opleveren voor de sociaal-economische geschiedenis, in het bijzonder de bedrijfsgeschiedenis. In zekere zin is de groeiende belangstelling wel eenzijdig te noemen. Het zijn vooral de grote en bij het grote publiek bekende ondernemers uit de late negentiende en twintigste eeuw die de aandacht opeisen en krijgen. De historicus die geïnteresseerd is in het onder-

nemersschap gedurende de tweede helft van de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw wordt veel minder verwend. Een ondernemer uit deze periode lijkt pas in aanmerking te komen voor een biografie als hij het ondernemen wist te combineren met relevante maatschappelijke activiteiten. Dat geldt zeker ook voor J.H. Gunning (1768-1853) die naam maakte als ondernemer en papierfabrikant maar vooral als *maire* van Apeldoorn. C.J.C.W.H. Arnold (†) en M.A.M. Franken schreven de biografie van deze veelzijdige persoon.

Het schrijven van deze biografie was geen eenvoudige opgave. De onderzoekers dienden stad en land af te reizen om het benodigde bronnenmateriaal bijeen te sprokelen. Het resultaat is een leesbaar boek vol feiten en vooral feitjes. Gunning komt in het boek naar voren als een energieke *selfmade man*, die in zijn jonge jaren een enorm kapitaal wist te vergaren als handelaar in textiel en leverancier van wapens en levensmiddelen voor het leger. Als zoon van een eenvoudige Westfaalse wever en koopman in linnen werkte Gunning zich omhoog tot de goeude burgerkringen. Met name de risicovolle wapenhandel legde hem geen windeieren en als aannemer-generaal des Konings (Lodewijk Napoleon) wist hij omvangrijke orders in de wacht te slepen. In 1808 had hij voor ruim 1,6 miljoen gulden aan orders in portefeuille. Met het verdiende geld kocht hij samen met een compagnon een papiermolen in Apeldoorn, die de naam 'de Vlijt' meekreeg. Waarom Gunning deze stap zette, blijft helaas onduidelijk. Duidelijk is wel dat het op dat moment gedaan was met de *successtory* van Gunning. De invasie van de Engelse troepen in Zeeland in de zomer van 1809 leidde tot zware verliezen voor de ondernemer die in opdracht van het leger een heel ravitailleringssysteem had opgezet en zich nu gedwongen zag tegen hoge kosten de legercontracten na te komen. Dit incident kostte hem het grootste deel van zijn vermogen. De papieractiviteiten leverden evenmin de verwachte resultaten op en wellicht in een zoektocht naar financiële compensatie accepteerde Gunning in 1811 de functie van *maire* van Apeldoorn. Dat was geen onverdeeld succes. Hij lag meermaals met de lokale en regionale notabelen overhoop en toen hij vanaf 1813 in de ogen van de Franse bezetting onvoldoende levensmiddelen en boomstammen ter versterking van de verdedigingswerken wist te leveren, volgde zijn arrestatie en deportatie naar Parijs. Eenmaal terug in Apeldoorn richtte Gunning al zijn aandacht op de papiermolen. Door gebrek aan middelen slaagde hij er niet in de broodnodige hoge investeringen te plegen. De daaropvolgende jaren stonden vrijwel volledig in het teken van het zoeken naar oplossingen om aan achterstallige rentes en hypothecaire verplichtingen te kunnen voldoen. Aan deze misère kwam pas een einde toen in 1824 J.H. Ameshoff de papiermolen kocht. Gunning kon op 56 jarige leeftijd gaan rentenieren.

Arnold en Franken geven een zeer gedetailleerde levensbeschrijving van Gunning. Het is jammer dat niet alle aspecten uit het veelbewogen leven van deze kleurrijke man evenveel aandacht krijgen. Het persoonlijke leven en met name de periode rond de gevangenneming en deportatie van de hoofdpersoon in 1813-1814 is goed gedocumenteerd en leest als een spannend boek. Minder prettig leesbaar, maar wel consciëntieus vastgelegd zijn de talloze juridische twisten die Gunning in de tweede helft van zijn leven voerde. Andere dimensies van Gunnings leven komen beduidend minder goed uit de verf. Refererend aan de ondertitel kan gesteld worden dat de ondernemer en de papierfabrikant veel minder belicht worden dan de *maire*. De lezer komt vrijwel niets te weten over de wijze waarop Gunning handel dreef of de dagelijkse gang van zaken in de papiermolen. Er wordt haast niets vermeld over de concurrentiepositie van het bedrijf, de betekenis van de grote papiermolen voor de omgeving of de problemen die de papierenijverheid in de eerste helft van de negentiende eeuw kende. Dat is een gemis,

dat deels wordt opgevuld met aannames en vooronderstellingen. Dat is jammer en maakt het boek uiteindelijk vooral interessant voor mensen die belangstelling hebben voor politiek-regionale geschiedenis en minder voor bedrijfshistorici.

Bram Bouwens
Universiteit Utrecht

Simone A.W. Goedings, *Labor Migration in an Integrating Europe. National Migration Policies and the Free Movement of Workers, 1950-1968* (Den Haag: Sdu, 2005) 385 p. ISBN 9012111676. Tevens verschenen als proefschrift aan de VU Amsterdam 2005.

Deze handelseditie van een dissertatie of doctorale verhandeling verdedigd aan de Vrije Universiteit Amsterdam behandelt het tot stand komen van het vrije verkeer van werknemers binnen de Europese gemeenschap. De auteur volgt de onderhandelingen chronologisch. Zij start bij de onderhandelingen die leiden tot de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal. Het eindpunt ligt bij de beslissing in 1968 om het vrije verkeer van werknemers binnen de gemeenschap in te voeren. Deze liberalisering sloot aan bij de Europese gemeenschap als een economisch project. Goedings geeft aan dat een brede interpretatie van de productiefactor arbeid maakte dat toen ook de kiemen werden gelegd van een politiek project richting Europees burgerschap. De liberalisering impliceerde dat Europese werknemers hun gezinsleden konden laten overkomen en dat ze bij onvrijwillige werkloosheid recht hadden op werkloosheidsuitkeringen.

De auteur volgt nauwgezet twee decennia onderhandelingen. Gedurende de hele periode zijn de Italiaanse autoriteiten de grote promotor van deze vorm van liberalisering. Voor de Italiaanse autoriteiten was het vrije verkeer van werknemers binnen de Europese gemeenschap een hefboom om hun werkloosheidsprobleem op te lossen. Italië beoogde de bestaande bescherming van de nationale arbeidskrachten in de diverse lidstaten te vervangen door een supranationaal protectionisme, dat de Italianen op de Europese arbeidsmarkt zou beschermen tegen werknemers uit derde landen, maar ook tegen koloniale burgers van de lidstaten. Dat strikt nationale belangen beslissend waren voor de Italiaanse autoriteiten bleek ook uit hun weigering om stappen te zetten richting Europees sociaal beleid.

De auteur benadrukt dat de Italiaanse autoriteiten de motor van dit proces zijn, maar geeft aan dat sociaal-economische ontwikkelingen, Europese eenmaking, de onderhandelingen zelf en de institutionele voorwaarden waaronder deze verliepen het politieke proces meebepalen.

Een opgaande economische conjunctuur en arbeidsmarktnoden blijken evenwel niet noodzakelijkerwijze bij te dragen tot het vrijer verkeer van werknemers binnen de Europese gemeenschap. Werkgevers verkozen bij arbeidsmarktnoden arbeidskrachten aan te trekken op basis van bilaterale arbeidsverdragen. Zij vreesden dat het uitbouwen van een Europese arbeidsmarkt een supranationale bescherming met zich mee zou brengen die het aanboren van arbeidsreserves buiten de Europese Gemeenschap zou bemoeilijken.

De arbeidsmarktliberalisering was vooral een onderdeel van een brede Europese integratie, waarbij de vrije mobiliteit van arbeidskrachten door de meeste lidstaten werd beschouwd als een vrij onbelangrijk onderdeel van een groter onderhandelingspakket dat economische groei zou meebrengen. Alleen de Italiaanse overheid zag dit